

ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННОМУ ПЕРЕТИНАННЮ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ ОСОБАМИ ПРИЗОВНОГО ВІКУ З МЕТОЮ УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ

PREVENTION OF ILLEGAL CROSSING OF STATE BORDER OF UKRAINE BY PERSONS OF CONSCRIPT AGE FOR PURPOSE OF EVADING CONVICTION FOR MILITARY SERVICE DURING MOBILIZATION

Олег Ганьба¹, Наталія Радченя², Тетяна Івашкова³

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького (вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29001)

Oleh Hanba, Nataliia Radchenia, Tetiana Ivashkova

Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine (46, Shevchenko St., Khmelnytskyi, 29001)

Отримано: 09.05.2025. Затверджено: 07.06.2025

АНОТАЦІЯ

Наукова стаття висвітлює проблемні аспекти запобігання незаконному перетинанню державного кордону України громадянами призовного віку з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. Виокремлено результати оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України за 2023 та 2024 роки та охарактеризовано результати соціологічних опитувань з питань вивчення суспільної

¹ доктор юридичних наук, доцент; orcid 0000-0002-8391-8284; e-mail: ganba_oleg@ukr.net

² кандидат юридичних наук; orcid 0000-0003-4109-8350; e-mail: radchenya_nm@meta.ua

³ кандидат педагогічних наук, доцент; orcid 0000-0002-9067-3190; e-mail: geliodor_tatt@ukr.net

думки щодо ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. Охарактеризовано систему якісного запобігання незаконному перетинанню державного кордону України особами з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, у межах якої виокремлено три складові елементи: виявлення, аналіз та нейтралізація мотивів, які спонукали суб'єкта правопорушення до його скоєння; визначення кола суб'єктів, які вчиняють зазначені правопорушення або сприяють їх вчиненню; визначення превентивних заходів, які вже застосовуються Державної прикордонної служби України, та пропозиція вжиття нових ефективних заходів, викликаних потребами такої превенції в умовах воєнного стану та широкомасштабної агресії російської федерації. Окреслено механізм ухилення особи від призову на військову службу під час мобілізації з конкретизацією його етапів, зокрема: перший етап – перехід на нелегальне становище проживання; другий – підготовка та переїзд суб'єкта-ухилянта до місця незаконного перетинання державного кордону України; третій — спроба суб'єкта-ухилянта безпосередньо незаконно перетнути державний кордон України. Визначено дієві превентивні заходи запобігання особовим складом Державної прикордонної служби України незаконному перетинанню державного кордону України особами з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, які апробовані особовим складом органів і підрозділів охорони державного кордону, а також пропоновані науковцями та компетентними практичними фахівцями Державної прикордонної служби України та інших правоохоронних органів.

Ключові слова: запобігання правопорушенням; злочин; адміністративне правопорушення; охорона державного кордону; Державна прикордонна служба України; ухилення від призову; мобілізація.

ABSTRACT

The scientific article highlights the problematic aspects of preventing illegal crossing of the state border of Ukraine by citizens of draft age in order to evade conscription for military service during mobilization. The results of the operational and service activities of the State Border Guard Service of Ukraine for 2023 and 2024 are highlighted and the results of sociological surveys on the study of public opinion on evasion of conscription for military service during mobilization are characterized. The system of qualitative prevention of illegal crossing of the state border of Ukraine by individuals in order to evade conscription for military service during mobilization is characterized, within which three components are distinguished: identification, analysis and neutralization of the motives that prompted the subject of the offense to commit it; determination of the circle of subjects who commit the specified offenses or contribute to their commission; identification of preventive measures already applied by the State Border Guard Service of Ukraine, and a proposal to take new effective measures caused by the needs of such prevention in the conditions of martial law and large-scale aggression of the Russian Federation. The mechanism of evasion of a person from conscription for military service during mobilization is outlined with a specification of its stages. Effective preventive measures have been identified by the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine to prevent illegal crossing of the state border of Ukraine by persons in order to evade conscription for military service during mobilization, which have been tested by the personnel of the bodies and units of the state border protection, as well as proposed by scientists and competent practical specialists of the State Border Guard Service of Ukraine and other law enforcement agencies.

Key words: prevention of offences; crime; administrative offence; protection of state border; State Border Guard Service of Ukraine; evasion of conscription; mobilisation.

I. ВСТУП

24 лютого 2022 р. у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України, запровадженням у державі воєнного стану, а також з метою забезпечення оборони держави, підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України, інших утворених відповідно до закону військових формувань і правоохоронних органів, Президентом України був підписаний Указ № 69/2022 «Про загальну мобілізацію», яким було оголошено проведення загальної мобілізації¹. Згідно з цим документом у зазначений період мобілізації підлягають усі громадяни України віком від 18 до 60 років, які можуть виконувати військовий обов'язок із захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України².

Попри те, що у перші дні запровадження воєнного стану в Україні значна частина чоловіків приєдналася до лав Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів, залишилася певна кількість громадян, які з різних причин намагалися/намагаються уникнути виконання свого конституційного обов'язку перед державою, тобто ухилитися від військової служби.

Відповідно за невиконання своїх обов'язків щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації згідно з положеннями статті 26 Закону України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», за порушення правил мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності, а також за вчинення інших порушень законодавства про військовий обов'язок і військову службу, згідно з положеннями статті 42 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р. № 2232-XII, передбачена як адміністративна, так і кримінальна відповідальність зазначених суб'єктів³.

¹ Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>; Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24.02.2022 № 69/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413>

² Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

³ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>; Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Так, порушення правил військового обліку, яке полягає у невиконанні обов'язку перебувати на військовому обліку за заявленим місцем проживання, або у разі зміни облікових даних і неповідомлення Територіального центру комплектування та соціальної підтримки про такі зміни, кваліфікується за статтею 210 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП). Нез'явлення за повісткою, наприклад, для проходження військово-лікарської комісії (ВЛК) чи оновлення облікових даних, або відмова від отримання повістки чи проходження ВЛК, кваліфікується як адміністративне правопорушення, передбачене статтею 210¹ КУпАП¹. Натомість, ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період визнається суспільно небезпечним винним діянням і кваліфікується як кримінальне правопорушення за статтею 336 Кримінального кодексу (КК) України².

Варто зазначити, що попри визначену законодавцем відповідальність, масштаби ухилення від виконання громадянського обов'язку набувають усе масштабнішого й загрозливішого характеру. При цьому одним з найпоширеніших шляхів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації серед військовозобов'язаних є незаконне перетинання державного кордону України й отримання тимчасового захисту в державах Європейського Союзу.

Відтак, з урахуванням викладеного в умовах воєнного стану та тривалої широкомасштабної збройної агресії, вкрай нагальним є запобігання незаконному перетинанню державного кордону України з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, яке постало важливим організаційно-правовим напрямом діяльності Державної прикордонної служби України (Держприкордонслужба) щодо поліпшення забезпечення обороноздатності нашої держави.

Проблематику ухилення від призову на військову службу під час мобілізації та суміжних до неї питань розглядали у своїх працях такі вітчизняні вчені, як: А. Ю. Александрова, О. С. Володавська, З. А. Загинеї-Заболотенко, Р. А. Каторкін, Ю. В. Ковальчук, Ю. Б. Кури-

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон УРСР від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

люк, С. П. Кучевська, І. М. Медведєва, І. І. Митрофанов, С. І. Халимон, В. В. Шаблистий та ін.

Серед наукових праць, які склали теоретичну та методологічну основу для нашої наукової статті, варто відзначити, зокрема: дисертаційне дослідження А. Ю. Александрової «Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією», спільну монографію В. В. Шаблистого і А. Ю. Александрової «Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією», а також наукову статтю С. І. Халимона і Ю. В. Ковальчука «Незаконна міграція осіб призовного віку через державний кордон України: аналіз громадської думки» та деякі інші.

Водночас, з урахуванням загострення проблеми, необхідності більш детального аналізу, а також певного переосмислення наявних наукових здобутків потребують окремі проблемні питання запобігання незаконному перетинанню державного кордону України з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації.

II. МЕТА І МЕТОДОЛОГІЯ

Метою статті є з'ясування проблемних аспектів запобігання незаконному перетинанню державного кордону України з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації.

Поставлена мета зумовила виконання таких завдань:

- узагальнення результатів оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби за 2023 та 2024 рр. та результатів соціологічних опитувань вивчення суспільної думки щодо ухилення від призову на військову службу під час мобілізації;
- характеристика системи якісного запобігання незаконному перетинанню державного кордону України особами з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації та деталізація її складових елементів;
- окреслення та аналіз механізму ухилення особи від призову на військову службу під час мобілізації з конкретизацією його етапів;
- визначення дієвих превентивних заходів запобігання особовим складом Держприкордонслужби незаконному перетинанню державного кордону України особами з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації.

Досягнення результатів та узагальнення висновків наукової статті забезпечувалося низкою обраних методів.

Так, соціологічний і статистичний методи застосовувалися нами під час вивчення та узагальнення результатів оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби за 2023–2024 рр., а також результатів соціологічних опитувань громадян України, проведених Центром Разумкова та науковцями Держприкордонслужби на предмет ставлення опитуваних до ухилення громадян призовного віку від призову на військову службу під час мобілізації, проведених у 2023–2024 рр.

Використання методів структурно-функціонального аналізу, формально-логічного, спеціально-юридичного дозволило охарактеризувати складові елементи системи якісного запобігання незаконному перетинанню державного кордону України особами з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації; окреслити та проаналізувати механізм ухилення особи від призову на військову службу під час мобілізації та конкретизувати його етапи; визначити дієві превентивні заходи запобігання особовим складом Держприкордонслужби незаконному перетинанню державного кордону України особами з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації.

Методи класифікації та групування у поєднанні зі щойно названими методами застосовувалися під час визначення найбільш ефективних превентивних заходів запобігання особовим складом Держприкордонслужби незаконному перетинанню державного кордону України особами з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації.

III. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відповідно до наказу Адміністрації Державної прикордонної служби України від 26 грудня 2023 р. № 1144-АГ «Про організацію профілів ризику» незаконне перетинання державного кордону військовозобов'язаними громадянами України визначено одним із загальнодержавних профілів ризику¹.

¹ Про організацію застосування профілів ризиків : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 26.12.2023 № 1144-АГ. *Окреме видання.*

З огляду на результати оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби впродовж 2024 р. затримано 24 709 громадян України призовного віку від 18 до 60 років (у 2023 р. — 7 791 громадян) за спробу незаконного перетинання державного кордону з метою ухилення від мобілізації. Тільки у 2024 р. щодо незаконного перетинання державного кордону України складено 25 648 протоколів про адміністративне правопорушення, що перевищує кількість 2023 р. у три рази (у 2023 р. складено 8 418 протоколів). Зазначені статистичні дані свідчать про зростаючу тенденцію ухилення громадян призовного віку від призову на військову службу під час мобілізації шляхом незаконного перетинання державного кордону України¹.

Основними способами протиправних дій щодо такого ухилення, які використовують/використовували правопорушники, є:

- 1) залучення для реалізації протиправних намірів провідників із числа місцевого населення для незаконного перетинання державного кордону поза пунктами пропуску;
- 2) спроби як одиночного, так і у складі невеликих груп, самостійного незаконного перетинання державного кордону поза пунктами пропуску;
- 3) використання підроблених документів, а саме — довідок про інвалідність, багатодітність, консульський облік та інших фіктивних документів з метою незаконного перетинання державного кордону через пункти пропуску;
- 4) фіктивне розлучення для отримання права на самостійне виходження чоловіками неповнолітніх дітей, що надає ніби законні підстави для виїзду за кордон;
- 5) безпідставне внесення громадян у систему «Шлях», яка призначена для офіційного перетинання державного кордону та дозволяє чоловікам-водіям (волонтерам) легально перетинати державний кордон України в умовах воєнного стану².

¹ Головні здобутки Державної прикордонної служби України у 2024 році : розпорядження Адміністрації Державної прикордонної служби України від 22.01.2025 № 726. *Окреме видання*.

² Ганьба О. Б., Дремлюга К. О. (2024). Запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації у сфері прикордонної безпеки України. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану* : тези II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 14 берез. 2024 р.). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ. С. 246–247.

При цьому найбільший рівень загрози незаконного перетинання державного кордону поза пунктами пропуску громадянами України призовного віку з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації зафіксовано на кордоні з Румунією і з Республікою Молдова¹.

Про актуальність зазначеної проблеми свідчить також той факт, що у 2024 р. поза пунктами пропуску затримано 24 262 громадянина призовного віку, що майже у три з половиною рази більше, ніж у 2023 р. (7 047 осіб). У пунктах пропуску за 2024 р. також затримано 24 709 громадян України призовного віку, які використовували підроблені документи для перетинання державного кордону під час воєнного стану. Ці дані також значно перевищують показники 2023 р., оскільки у зазначений період затримано 7 791 громадян².

Зазначені статистичні дані вимагають від відповідних державних органів, у тому числі і від Держприкордонслужби, посилення діяльності щодо запобігання системності ухилення громадян України від призову на військову службу під час мобілізації. Таке посилення зумовлено і кількістю виявлених ухильнтів особовим складом Держприкордонслужби.

Так, відповідно до Головних здобутків Держприкордонслужби у 2024 р. військовослужбовцями органів і підрозділів охорони державного кордону на блокпостах виконано 47 017 доручень уповноважених державних органів з метою встановлення громадян України, які підлягають призову³.

На глибину проблеми також вказують результати соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова з 20 до 28 червня 2024 р., які продемонстрували, що ухилення від мобілізації стає «нормою» для суспільства, оскільки 46,1 % опитаних громадян вважають, що бути ухильнтом під час війни не соромно⁴. Такий показник у контексті

¹ Щодо результатів оперативно-службової діяльності : розпорядження Адміністрації Державної прикордонної служби України від 19.02.2024 № 04.2/11007-24-Вих. *Окреме видання.*

² Головні здобутки ... С. 10.

³ Там само.

⁴ Вєдернікова І. (2024). Війна чи мир. Українці хочуть повернути кордони 1991 року, але чийми руками? Результати соціологічного дослідження. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/vijna-chi-mir-ukrajintsi-khochut-povernuti-kordoni-1991-roku-ale-chijimi-rukami-rezultati-sotsiolohichnoho-doslidzhennja.html>

виконання громадянського обов'язку та забезпечення обороноздатності держави є тривожним і загрозливим.

Невтішні показники вивчення суспільної думки щодо ухилення від військової служби продемонстрували також інші опитування громадськості, проведені науковцями Держприкордонслужби, згідно з якими з 660 опитаних цивільних, військових, правоохоронців значна частина (19,5 %) позитивно ставляться до ухилинтів, 54 % опитаних ставляться до їхніх дій нейтрально (з розумінням) і лише 26,5 % засуджують такі дії¹.

Отже, одним з основних складових елементів системи якісного запобігання таким правопорушенням, є виявлення, аналіз та нейтралізація мотивів, які спонукали суб'єкта правопорушення до його скоєння.

Другим елементом системи запобігання незаконному перетинанню державного кордону України з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації є визначення кола суб'єктів, які вчиняють зазначені правопорушення або сприяють їх вчиненню. А з'ясування та аналіз типових характеристик й ознак такого суб'єкта створить можливість окреслити кримінологічний портрет особи правопорушника.

Третій елемент указаної системи зумовлений першими двома і полягає в чіткому визначенні найбільш ефективних превентивних заходів, які вже застосовуються Держприкордонслужбою щодо запобігання незаконному перетинанню державного кордону України з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації та визначення нових ефективних профілактичних заходів, викликаних потребами такої превенції в умовах воєнного стану та широкомасштабної агресії російської федерації.

Пропонуємо деталізований аналіз вищезазначених складових елементів системи запобігання незаконному перетинанню державного кордону України з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації.

Так, А. Ю. Александрова в контексті характеристики мотивів досліджуваних правопорушень у своїй дисертації на тему «Кримінальна

¹ Халимон С. І., Ковальчук Ю. В. (2024). Незаконна міграція осіб призовного віку через державний кордон України: аналіз громадської думки. *Law & Border*. № 2 (4). С. 220. URL: <https://doi.org/10.32453/913eg760>

відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією» (2018 р.) називає три групи мотиваційних факторів: 1) небажання особи захищати країну через невиконання керівництвом держави своїх обов'язків щодо забезпечення належного рівня життя своїм громадянам; 2) страх перед реальною загрозою смерті під час проведення АТО/ООС; 3) інші мотиви¹.

Проте автор, на нашу думку, надто спрощено трактує мотиви поведінки. Потрібно виходити з поділу мотивів правопорушень на очевидні (поверхневі) і приховані². Адже приховані глибинні мотиви найменш досліджені наукою, тому виявляються завдяки кропіткій праці дослідника, іноді навіть завдяки ретельним медичним обстеженням та експертизам³.

Саме такі мотиви превалюють у багатьох суб'єктів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. До зазначених мотивів варто віднести неконтрольоване сечовиділення та шлункові розлади у стресових ситуаціях; боязнь пострілів із великокаліберної зброї; алергічні реакції на подразники військового походження (збройне мастило, порохові гази тощо); надмірні ревності, викликані переживаннями щодо подружньої зради дружини; упередження щодо занепаду власного бізнесу з причин втрати клієнтів, бізнесових зв'язків тощо.

До матеріальних мотивів досліджуваних правопорушень можна віднести переживання щодо можливої втрати спірного нерухомого майна; можливість втрати посади в державних або громадських структурах; можливість втрати прибутку та ін.

Відтак мотиви суб'єкта, який незаконно перетинає державний кордон України з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, зумовлені як моральними (духовними), так і матеріальними факторами, завдяки задоволенню яких особа вчиняє зазначене правопорушення⁴.

¹ Александрова А. Ю. (2018). Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / ДДУВС. Дніпро. 208 с.

² Шемшученко Ю. С. (ред.) (2001). Юридична енциклопедія : [в 6 т.]. Т. 3 : К–М. Київ : Укр. енцикл. С. 778.

³ Ганьба О. Б. (2017). Правомірна та протиправна поведінка суб'єктів охорони державного кордону України : монографія ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, Б. П. Ганьби. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ. С. 93.

⁴ Там само. С. 91.

Нейтралізація окреслених мотивів з метою запобігання таким правопорушенням потребує комплексних зусиль органів державної влади і громадянського суспільства в економічній, ідеолого-пропагандистській, культурно-просвітницькій та інших сферах суспільного життя. Проте ця проблема потребує окремих додаткових наукових зусиль щодо подальших наукових пошуків.

Іншим вагомим складовим елементом системи запобігання таким правопорушенням, як зазначалось вище, є визначення й аналіз кола суб'єктів, які безпосередньо їх вчиняють або сприяють вчиненню. Дослідження їх видів і типових ознак дасть змогу окреслити кримінологічний портрет суб'єкта досліджуваних правопорушень.

Насамперед, варто наголосити, що суб'єкти ухилень від виконання військових повинностей зародились одночасно із формуванням військових архаїчних відносин ще в умовах первіснообщинного суспільства у зв'язку із потребою захисту власної території проживання роду (племені) та військового протистояння за кращі угіддя із сусідніми племенами тощо. Мотивами такої відмови були страх перед каліцтвом, смертю, наявність родинних та інших зв'язків з представниками ворожого племені¹.

Суб'єктів правопорушень щодо ухилення від призову на військову службу під час мобілізації для зручності дослідження можна умовно поділити на: 1) суб'єктів-ухилянтів, які не бажають бути призваними на військову службу, а відповідно з цієї метою прагнуть незаконно перетнути державний кордон України будь-яким способом; 2) суб'єктів сприяння, які надають усіляку допомогу щодо переховування, транспортування, забезпечення фіктивними та іншими документами тощо з метою незаконного переміщення останніх через державний кордон України.

До суб'єктів сприяння, як показує практика діяльності підрозділів Держприкордонслужби у пунктах пропуску через державний кордон України і поза ними, варто віднести: недобросовісних волонтерів, які за матеріальну вигоду або з інших причин сприяють незаконному перетинанню державного кордону суб'єктам-ухилянтам; водіїв між-

¹ Ганьба О. Б. (2018). Поняття, ознаки та особливості суб'єктів архаїчних правовідносин первісного родового суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. № 12. С. 253–257.

народних перевезень вантажів; супроводжуючих осіб з фіктивною інвалідністю; фіктивних супроводжуючих осіб з інвалідністю; приватних перевізників, які у спеціально обладнаних потаємних місцях перевозять через державний кордон суб'єктів-ухилянтів; офіційних експедиторів з супроводу відповідних вантажів та інших осіб¹.

Суспільна небезпека суб'єктів сприяння значно зростає залежно від системності сприяння незаконному перетинанню державного кордону суб'єктами-ухилянтами. Вона також значно посилюється, якщо зазначені особи зловживають своїми службовими повноваженнями з корисливих мотивів, незаконно включаючи ухилянтів у систему «Шлях» та інші легальні програми перетинання державного кордону. Адже суспільна небезпека зловживання правом уповноваженими особами полягає у тому, що воно сприяє формуванню стійких корупційних схем протиправної діяльності на державному кордоні України².

Що стосується типових ознак суб'єкта, який ухиляється від призову на військову службу під час мобілізації, то до них учені А. Ю. Александрова і В. В. Шаблистий у монографії «Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією», відносять такі:

- а) це військовозобов'язана, законотрухняна особа чоловічої статі у віці 18–60 років;
- б) вона має, як правило, професійно-технічну або середню освіту;
- в) є представником робітничих професій, або ніде не працює і не навчається;
- г) характеризується позитивним ставленням до закону та держави;
- д) правопорушення вчинила вперше;
- е) не бажає виконувати обов'язок щодо оборони держави³.

На наш погляд, викладені окремі типові ознаки потребують уточнення, а то і заперечення, а саме: як може особа поважати закон і бути законотрухняною, якщо вона умисно ухиляється від призову на військову службу для захисту власної Батьківщини під час широкомасштабної агресії російської федерації? Є заперечення також відносно

¹ Про організацію застосування профілів ризиків : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 26.12.2023 № 1144-АГ. *Окреме видання*.

² Ганьба О. Б. (2016). Зловживання правом: аналіз наукових поглядів та авторське трактування окремих проблем. *Visegrad journal on human rights*. № 1. С. 95–99.

³ Шаблистий В. В., Александрова А. Ю. (2019). Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : монографія. Дніпро : Видавець Біла К. О. 136 с.

освіти таких осіб, багато з яких мають середню спеціальну освіту, а вагома частина зазначених суб'єктів має навіть вищу освіту, тому відповідно не всі є представниками робітничих професій.

Пропонований перелік типових ознак суб'єктів-ухилянтів (осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації), на наш погляд, потребує доповнення ще й такими ознаками:

- 1) це, як правило, особи з низьким рівнем патріотичності;
- 2) здебільшого вони не проходили строкової військової служби за незалежної України;
- 3) як правило, мало цікавляться політичними процесами в Україні та світі;
- 4) у своїй більшості — інертні, не займали активної суспільної позиції у державному і громадському житті;
- 5) певна їх частина позбавлені належного сімейного виховання, оскільки виховувались у неповних сім'ях;
- 6) віддають перевагу здебільшого матеріальним цінностям, а не моральним і духовним (патріотизм, національна самоідентичність, свобода і незалежність держави і суспільства тощо);
- 7) окремі з них мають схильності до колабораціонізму і не поділяють ідею самостійної та незалежної України тощо.

Зазначені типові ознаки суб'єктів-ухилянтів, суттєво впливають на кримінологічний портрет суб'єкта досліджуваних правопорушень.

Варто також наголосити, що механізм ухилення особи від призову на військову службу під час мобілізації не простий, оскільки охоплює низку таких етапів.

Перш за все, це перехід суб'єкта-ухилянта на нелегальне становище проживання з метою уникнення будь-якого військового обліку шляхом: а) переселення у нежилі, підсобні, господарські та інші приміщення, пристосовані для тимчасового проживання; б) переїзду для проживання до родичів (знайомих) у віддалені населені пункти (села, хутори тощо); в) зміна місця проживання із міст до сіл під виглядом зміни роботи або роду занять.

Другим етапом зазначеного механізму є підготовка та переїзд суб'єкта-ухилянта до місця незаконного перетинання державного кордону, який може здійснюватися таким чином: а) у потаємному місці транспортного засобу родича або іншої особи; б) шляхом зміни зовнішнього вигляду, маскуючись, наприклад, під особу жіночої статі або

немічну людину похилого віку; в) завдяки заниженню віку ухилянта у підроблених або фіктивних ідентифікаційних документах; г) завдяки завищенню віку до непризовного у зазначених ідентифікаційних документах; д) укладанням фіктивного шлюбу із жінкою з інвалідністю з метою надбання статусу супроводжуючої особи; е) за фіктивним паспортом іноземця тощо.

Третім етапом механізму протиправного ухилення особи від призову є безпосередня спроба незаконного перетинання державного кордону України через офіційний пункт пропуску або поза ним. Саме на цьому етапі особа своїми неправомірними діями формує склад конкретного правопорушення і набуває статусу його суб'єкта.

З урахуванням вищезазначеного, превентивні заходи запобігання особовим складом Держприкордонслужби незаконному перетинанню державного кордону України особами з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації умовно пропонуємо поділити на ті, які нині активно застосовуються у практиці діяльності органів і підрозділів охорони державного кордону, і ті, які пропонують науковці та компетентні практичні фахівці прикордонного відомства та інших органів державної влади.

Так, згідно зі статистичними даними, викладеними в головних здобутках Держприкордонслужби у 2024 р. та інших джерелах, прикордонне відомство у 2024 р. застосовувало такі превентивні заходи запобігання незаконному перетинанню державного кордону України особами призовного віку:

- 1) посилення контролю державного кордону України у найбільш вразливих місцях шляхом створення груп системи охорони локальних ділянок;
- 2) проведення інженерно-технічного та фортифікаційного облаштування смуги безпеки вздовж державного кордону, де запроваджено спеціальний режим, що передбачає заборону вільного перебування, проживання, в'їзду тощо сторонніх осіб;
- 3) запровадження додаткових заходів фото- і відеофіксації, систем охорони локальних ділянок, бездротових камер та інших технічних засобів;
- 4) розгортання на ділянці Західного регіонального управління інтелектуальної системи відеоспостереження, що автоматично ідентифікує та класифікує відповідні об'єкти;

- 5) удосконалення системи «є-Черга» та інших контролюючих систем;
- 6) проведення заходів щодо спільного патрулювання західних ділянок державного кордону України;
- 7) здійснення контролю за дотриманням правового режиму воєнного стану, завдяки якому у 2024 р. виявлено 172 особи, що використовували для перетинання кордону підроблені (недійсні) документи, та встановлення понад 1 000 громадян, які підлягають призову;
- 8) посилення охорони державного кордону з державами — членами ЄС шляхом проведення спільних спеціальних прикордонних операцій на кшталт «Захід-Південь 2024», завдяки якій виявлено понад 18 000 громадян України призовного віку за порушення прикордонного законодавства, близько 5800 осіб – за порушення законодавства про мобілізацію тощо.

До превентивних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації, які пропонують науковці та компетентні практичні фахівці Держприкордонслужби та інших правоохоронних органів¹, належать: удосконалення нормативно-правового регулювання відносин у сфері попередження незаконного перетинання державного кордону особами призовного віку; необхідність запровадження кримінальної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону в умовах дії правового режиму воєнного стану; якісна інформаційна політика щодо необхідності виконання громадянського обов'язку з метою захисту Батьківщини; підвищення рівня мотивації до військової служби; розробка дієвих механізмів реалізації політики реадмісії для держав, які знаходяться у стані війни; опрацювання перспективної моделі охорони державного кордону (перебуває

¹ Kazik T. V. (2023). The European concept of readmission as a challenge for the modern world: normative and applied dimension. *Modern paradigm of public and private law amidst sustainable development*. Vol. 1. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-331-6-12>; Ганьба О. Б. (2020). Основні підходи щодо забезпечення прикордонної безпеки з урахуванням досвіду окремих європейських і світових держав. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 2. Т. 2. С. 27–31. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.2.44>; Khalymon S., Hrynkо S., Zolka V. et al. (2021). Legal regulation of unmanned aerial vehicles application in the surveillance of the state border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. Vol. 10, Issue 40. pp. 190–200. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.40.04.19>; Khalymon S., Chlevickaitė G., Kuryliuk Y. et al. (2025). War, martial law, and mobilisation: Exploring the characteristics of human smuggling at Ukraine's borders in 2022–2023. *European Journal of Criminology*. URL: <https://doi.org/10.1177/14773708251318476>, тощо.

на розгляді у Кабінеті Міністрів України та Офісі Президента України); започаткування роботи щодо розроблення нової Стратегії інтегрованого управління кордонами; інтенсифікація міжнародного прикордонного співробітництва із прикордонними та іншими структурами європейських держав на основі загальноприйнятих принципів інтегрованого управління кордонами; посилення інженерно-технічного та фортифікаційного облаштування державного кордону на загрозованих напрямках тощо.

Насамкінець, варто наголосити, що ефективна превенція ухилення від призову на військову службу під час мобілізації можлива лише завдяки одночасному нівелюванню деструктивних мотивів ухилення від зазначеного призову та популяризації і запровадження у суспільну свідомість і реальне життя мотивів заохочення громадян України до військової служби з метою захисту Батьківщини на основі власного історичного минулого та передового досвіду світових держав.

IV. ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що:

- результати оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби за 2023 і 2024 рр. свідчать про зростаючу тенденцію ухилення громадян призовного віку від призову на військову службу під час мобілізації шляхом незаконного перетинання державного кордону України, а результати соціологічних опитувань вивчення суспільної думки щодо ухилення від призову на військову службу під час мобілізації ілюструють позитивне або нейтральне ставлення опитуваних до ухилинтів;
- основними складовими елементами системи якісного запобігання незаконному перетинанню державного кордону України з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації є: виявлення, аналіз та нейтралізація мотивів, які спонукали суб'єкта правопорушення до його скоєння; визначення кола суб'єктів, які вчиняють зазначені правопорушення або сприяють їх вчиненню, а також виявлення та аналіз їх типових ознак, що формують кримінологічний портрет правопорушника; визначення превентивних заходів, які вже застосовуються Держприкордонслужбою, та нових ефективних заходів, викликаних

- потребами такої превенції в умовах воєнного стану та широко-масштабної агресії російської федерації;
- механізм ухилення суб'єкта від призову на військову службу під час мобілізації шляхом незаконного перетинання державного кордону України охоплює три етапи: перехід на нелегальне становище проживання; підготовка та переїзд суб'єкта-ухилянта до місця незаконного перетинання державного кордону України; спроба суб'єкта-ухилянта безпосередньо незаконно перетнути державний кордон України;
 - невиконання громадянського обов'язку із захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України створює загрозу національній безпеці України і вимагає формування та реалізації якісної превентивної діяльності як на загальнодержавному, так і на відомчому рівнях. Успішна оперативно-службова діяльність Держприкордонслужби щодо запобігання ухилення від призову на військову службу під час мобілізації шляхом незаконного перетинання державного кордону України залежить від чіткого визначення та нормативно-правового закріплення комплексу превентивних заходів, апробованих особовим складом органів і підрозділів охорони державного кордону, а також пропонування науковцями та компетентними практичними фахівцями Держприкордонслужби та інших правоохоронних органів.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Александрова А. Ю. (2018). Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / ДДУВС. Дніпро. 208 с.
2. Ведернікова І. (2024). Війна чи мир. Українці хочуть повернути кордони 1991 року, але чиїми руками? Результати соціологічного дослідження. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/vijna-chi-mir-ukrajintsi-khochut-povernuti-kordoni-1991-roku-ale-chijimi-rukami-rezultati-sotsiolohichnoho-doslidzhennja.html>
3. Ганьба О. Б., Дремлюга К. О. (2024). Запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації у сфері прикордонної безпеки України. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану* : тези II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 14 берез. 2024 р.). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ. С. 246–247.
4. Ганьба О. Б. (2016). Зловживання правом: аналіз наукових поглядів та авторське трактування окремих проблем. *Visegrad journal on human rights*. № 1. С. 95–99.
5. Ганьба О. Б. (2017). Правомірна та протиправна поведінка суб'єктів охорони державного кордону України : монографія ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, Б. П. Ганьби. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ. 224 с.

6. Ганьба О. Б. (2018). Поняття, ознаки та особливості суб'єктів архаїчних правовідносин первісного родового суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. № 12. С. 253–257.
7. Ганьба О. Б. (2020). Основні підходи щодо забезпечення прикордонної безпеки з урахуванням досвіду окремих європейських і світових держав. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 2. С. 27–31. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.2.44>
8. Головні здобутки Державної прикордонної служби України у 2024 році : розпорядження Адміністрації Державної прикордонної служби України від 22.01.2025 № 726. *Окреме видання*.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон УРСР від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
10. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
12. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
13. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
14. Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24.02.2022 № 69/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413>
15. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
16. Про організацію застосування профілів ризиків : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 26.12.2023 № 1144-АГ. *Окреме видання*.
17. Халимон С. І., Ковальчук Ю. В. (2024). Незаконна міграція осіб призовного віку через державний кордон України: аналіз громадської думки. *Law & Border*. № 2 (4). С. 203–225. URL: <https://doi.org/10.32453/913eg760>
18. Шемшученко Ю. С. (ред.) (2001). *Юридична енциклопедія [в 6 т.]*. Т. 3 : К–М. Київ : Укр. енцикл. 792 с.
19. Шаблистий В. В., Александрова А. Ю. (2019). Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : монографія. Дніпро : Видавець Біла К. О. 136 с.
20. Щодо результатів оперативно-службової діяльності : розпорядження Адміністрації Державної прикордонної служби України від 19.02.2024 № 04.2/11007-24-Вих. *Окреме видання*.
21. Kazik T. V. (2023). The European concept of readmission as a challenge for the modern world: normative and applied dimension. *Modern paradigm of public and private law amidst sustainable development*. Vol. 1. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-331-6-12>
22. Khalymon S., Chlevickaitė G., Kuryliuk Y. et al. (2025). War, martial law, and mobilisation: Exploring the characteristics of human smuggling at Ukraine's borders in 2022–2023. *European Journal of Criminology*. URL: <https://doi.org/10.1177/14773708251318476>
23. Khalymon S., Hrynko S., Zolka V. et al. (2021). Legal regulation of unmanned aerial vehicles application in the surveillance of the state border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. Vol. 10, Issue 40. pp. 190–200. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.40.04.19>

REFERENCES

1. Aleksandrova A. Yu. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za ukhylennya vid pryzovu za mobilizatsiyeyu [Criminal liability for evasion of conscription for mobilization]: dissertation ... candidate of legal sciences: 12.00.08. Dnipro. 208 p. [in Ukrainian].
2. Code of Ukraine on Administrative Offenses : Law of the Ukrainian SSR No. 8073-X of December 7, 1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukrainian].
3. Constitution of Ukraine of June 28, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
4. Criminal Code of Ukraine : Law of Ukraine No. 2341-III of April 5, 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
5. Hanba O. B., Dremlyuga K. O. (2024). Zapobihannya ukhylennyu vid pryzovu na viyskovu sluzhbu pid chas mobilizatsiyi u sferi prykordonnoyi bezpeky Ukrayiny [Preventing evasion of military service during mobilization in the field of border security of Ukraine]. *Aktualni problemy pravookhoronnoyi diyalnosti v umovakh voyennoho stanu* [Current problems of law enforcement activities under martial law]: theses of II All-Ukrainian Scientific-Practical Conference (Khmelnyskyi, March 14, 2024). Khmelnyskyi: Publishing House of the National Border Guard Service of Ukraine. pp. 246–247. [in Ukrainian].
6. Hanba O. B. (2016). Zlovzhyvannya pravom: analiz naukovykh pohlyadiv ta avtorske traktuvannya okremykh problem [Abuse of law: analysis of scientific views and author's interpretation of individual problems]. *Visegrad journal on human rights*. No. 1. pp. 95–99. [in Ukrainian].
7. Hanba O. B. (2017). Pravomirna ta protypravna povedinka subyektiv okhorony derzhavnoho kordonu Ukrayiny [Lawful and unlawful behavior of subjects of state border protection of Ukraine]. Eds. S. D. Gusarev, B. P. Hanba. Khmelnyskyi: Publishing House of the National Border Guard Service of Ukraine. 224 p. [in Ukrainian].
8. Hanba O. B. (2018). Ponyattya, oznaky ta osoblyvosti subyektiv arkhayichnykh pravovidnosyn pervisnoho rodovoho suspilstva [Concept, characteristics and features of subjects of archaic legal relations of primitive tribal society]. *Entrepreneurship, economy and law*. No. 12. pp. 253–257. [in Ukrainian].
9. Hanba O. B. (2020). Osnovni pidkhody shchodo zabezpechennya prykordonnoyi bezpeky z urakhuvannyam dosvidu okremykh yevropeyskykh i svitovykh derzhav [Basic approaches to ensuring border security taking into account the experience of individual European and world states]. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*. Vol. 2. pp. 27–31. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.2.44> [in Ukrainian].
10. Khalymon S., Chlevickaitė G., Kuryliuk Y. et al. (2025). War, martial law, and mobilisation: Exploring the characteristics of human smuggling at Ukraine's borders in 2022–2023. *European Journal of Criminology*. URL: <https://doi.org/10.1177/14773708251318476>
11. Khalymon S., Hrynkо S., Zolka V. et al. (2021). Legal regulation of unmanned aerial vehicles application in the surveillance of the state border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. Vol. 10, Issue 40. pp. 190–200. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.40.04.19>
12. Khalimon S. I., Kovalchuk Y. V. (2024). Nezakonna mihratsiya osib pryzovnoho viku cherez derzhavnyy kordon Ukrayiny: analiz hromadskoyi dumky [Illegal migration of persons of draft age across the state border of Ukraine: analysis of public opinion]. *Law & Border*. Vol. 2 (4). pp. 203–225. URL: <https://doi.org/10.32453/913eg760> [in Ukrainian].
13. Main achievements of the State Border Service of Ukraine in 2024 : Order of the Administration of the State Border Service of Ukraine No. 726 of January 22, 2025. *Separate edition*. [in Ukrainian].

14. On general mobilization : Decree of the President of Ukraine No. 69/2022 of February 24, 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413> [in Ukrainian].
15. On military duty and military service : Law of Ukraine No. 2232-XII of March 25, 1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian].
16. On mobilization training and mobilization : Law of Ukraine No. 3543-XI of October 21, 1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> [in Ukrainian].
17. On the introduction of martial law in Ukraine : Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 of February 24, 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].
18. On the organization of the application of risk profiles : Order of the Administration of the State Border Service of Ukraine No. 1144-AI of December 26, 2023. *Separate edition*. [in Ukrainian].
19. Regarding the results of operational and official activities : order of the Administration of the State Border Service of Ukraine No. 04.2/11007-24-Bux of February 19, 2024. *Separate edition*. [in Ukrainian].
20. Shemshuchenko Yu. S. (ed.) (2001). Yurydychna entsyklopediya [Legal Encyclopedia] [in 6 vols.]. Vol. 3 : K–M. Kyiv : Ukr. Encyclopaedia. 792 p. [in Ukrainian].
21. Shablysty V. V., Aleksandrova A. Yu. (2019). Kryminalna vidpovidalnist za ukhylennya vid pryzovu za mobilizatsiyeyu [Criminal liability for evading conscription for mobilization] : monograph. Dnipro : Publisher Bila K. O. 136 p. [in Ukrainian].
22. Kazik T. V. (2023). The European concept of readmission as a challenge for the modern world: normative and applied dimension. *Modern paradigm of public and private law amidst sustainable development*. Vol. 1. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-331-6-12> [in Ukrainian].
23. Vedernikova I. (2024). Viyna chy myr. Ukrayintsi khochut povernuty kordony 1991 roku, ale chyyimy rukamy? Rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennya [War or Peace. Ukrainians Want to Return the 1991 Borders, but by Whose Hands? Results of a Sociological Survey]. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/vijna-chi-mir-ukrajintsi-khochut-povernuti-kordoni-1991-roku-ale-chijimi-rukami-rezultati-sotsiolohichnoho-doslidzhennja.html> [in Ukrainian].